

Ekşi, M.A. (2025). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde İttihat ve Terakki'nin ekonomi ve eğitimi millileştirme politikaları. *Evliya Çelebi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4, 48-64.

*Araştırma Makalesi / Research Article*

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN  
EKONOMİ VE EĞİTİMİ MİLLÎLEŞTİRME POLİTİKALARI**

**Mehmet Alpaslan EŞKİ<sup>1</sup>**

**Öz**

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecini öncelikli olarak askeri alanların yanı sıra ekonomi ve eğitim alanlarını millileştirme stratejisi çerçevesinde şekillendirmiştir. Cemiyet, Osmanlı ekonomisinde yerli girişimcileri desteklemiş, devlet tekellerini güçlendirmiş ve sermayeyi Türkleştirme yönünde adımlar atıp *millî iktisat* anlayışını hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, özellikle bankacılık ve sanayi yatırımlarında millî sermayenin artırılması hedeflenmiş, ekonomideki yabancı etkiye karşı çeşitli önlemler alınmıştır.

Eğitim alanında ise İttihat ve Terakki, eğitim-öğretim sistemini merkezîyetçi ve milliyetçi bir perspektifle yeniden düzenlemiş; ilköğretimi zorunlu hâle getirmiş, meslekî ve teknik eğitim programlarını güçlendirmiştir. Ayrıca kız çocuklarının eğitimi teşvik edilmiş ve öğretmen yetiştirme kurumları yaygınlaştırılmıştır. Eğitim müfredatında millî değerler ve Osmanlı-Türk kimliği öne çıkarılmış, toplumsal bilinç ve devlet bağlılığı artırılmaya çalışılmıştır. Bu politikalar, hem Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde toplumsal modernleşmenin temel taşlarını oluşturmuş hem de yeni Türk devletinin ekonomik ve eğitsel yapılanmalarına zemin hazırlamıştır. Bu yönelim, millileştirme ve modernleşmenin bir arada yürütüldüğü bir stratejik çerçeve olarak değerlendirilebilir.

**Anahtar Kelimeler:** İttihat ve Terakki, Ekonomi politikaları, Eğitim politikaları, modernleşme, Cumhuriyet'in temelleri.

**THE POLICIES OF NATIONALIZING ECONOMY AND EDUCATION OF THE  
COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS IN THE TRANSITION FROM THE  
OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC**

**Abstract**

The Committee of Union and Progress (CUP) shaped the economic and educational fields of the Ottoman Empire within the framework of a Turkification strategy during the modernization process. The Committee sought to implement the *national economy* approach by supporting domestic entrepreneurs, strengthening state monopolies, and taking measures to Turkify capital. In this context, the aim was particularly to increase national capital in banking and industrial investments and to reduce foreign economic influence.

In the field of education, the CUP reorganized the teaching system with a centralized and nationalist perspective; primary education was made compulsory, and vocational and technical training programs were strengthened. Moreover, girls' education was encouraged, and teacher training institutions were expanded. The curriculum emphasized national values and the Ottoman-Türk identity, aiming to enhance social awareness and loyalty to the state. These policies not only laid the foundations for social modernization during the transition from the Ottoman Empire to the Republic but also paved the way for the economic and educational structures of the new Türkiye state. This approach can be considered a strategic framework in which Turkification and modernization were pursued simultaneously.

**Key Words:** Committee of Union and Progress (CUP), Economic policies, Education policies, Modernization, Foundations of the Republic.

<sup>1</sup> Dr., Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, malpaslan@gantep.edu.tr, ORCID: 0009-0001-8715-0970  
**Başvuru Tarihi** (Received): 18.09.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 10.10.2025

## Giriş

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889 yılında İstanbul'da Askerî Tıbbiye Mektebi öğrencileri tarafından gizli bir örgüt olarak kurulmuştur. İlk adı İttihad-ı Osmanî Cemiyeti olan bu oluşum, kısa sürede farklı şehirlerde ve özellikle Avrupa'da bulunan Osmanlı muhalifleri arasında da yayılmıştır. Daha sonra cemiyetin adı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirilmiş ve bu ad değişikliğiyle birlikte örgüt daha güçlü bir kimlik kazanmıştır. Cemiyetin en temel amacı, II. Abdülhamid'in otoriter yönetimine son vererek anayasal düzeni yeniden tesis etmek ve Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemektir (Akşin, 1987).

1908'de gerçekleşen II. Meşrutiyet Devrimi, cemiyetin en önemli başarılarından biridir. Özellikle Makedonya'da örgütlenen ve subaylar arasında güçlü bir destek bulan cemiyet, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamıştır (Biçici & Eşki, 2024, s.9). II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, Osmanlı siyasi tarihinde kritik bir dönüm noktası olmuş ve mutlak monarşiden meşrutiyetçi bir sisteme geçiş sürecini başlatmıştır (Ahmad, 1994). 1909'daki 31 Mart Olayı sonrasında II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve ilgili süreçte cemiyet Osmanlı siyasi hayatında belirleyici bir aktör hâline gelmiştir (Tunaya, 2007).

1913'teki Bâb-ı Âli Baskını ise İttihat ve Terakki'nin Osmanlı siyasetinde fiilen tek güç hâline gelmesine olanak sağlamıştır. Bu tarihten sonra Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa önderliğindeki "Üç Paşalar" dönemi başlamış, devletin yönetiminde cemiyetin etkisi belirleyici olmuştur (Zürcher, 2004). İttihat ve Terakki, bu süreçte Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi için idari, eğitimsel ve askerî alanlarda reform girişimlerinde bulunmuş fakat aynı zamanda muhalefeti bastıran otoriter bir yönelim anlayışı da sergilemiştir (Akşin, 2001).

Cemiyetin en kritik kararlarından biri Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında sokmasıdır. Bu karar, hem devletin askeri ve siyasi kaderini hem de sonraki süreçte ulusal mücadeleye zemin hazırlayan koşulları belirlemiştir (Kieser, 2018, s. 196). Savaşın kaybedilmesiyle birlikte cemiyetin iktidarı son bulmuş ve 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında da İttihat ve Terakki Cemiyeti resmen dağılmıştır. Liderlerinin önemli bir kısmı yurt dışına çıkmış, bazıları ise suikastlar sonucu hayatlarını kaybetmiştir (Ahmad, 1995).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarı döneminde ekonomide "millî iktisat" anlayışını öne çıkarmıştır. Özellikle 1913 Babıali Baskını sonrasında tek parti yönetimi kuran cemiyet, Osmanlı ekonomisini yabancı sermaye ve gayrimüslim tüccarların kontrolünden çıkararak Müslüman-Türk girişimcileri desteklemeyi amaçlamıştır. Hedeflenen amaçlar doğrultusunda devlet tekelleri kurulmuş, kapitülasyonların kaldırılması için girişimlerde bulunulup Ziraat Bankası ile Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası gibi kurumlar aracılığıyla da sermayenin Türkleştirilmesi hedeflenmiştir. Ancak savaşın ağır şartları nedeniyle bahsi geçen politikaların etkisi istenilen seviyeye ulaşamamıştır (Toprak, 1982).

Cemiyet, eğitim alanında ise merkeziyetçi, modern ve çağdaş bir sistem kurmayı amaçlamıştır. Sistemin uygulanabilir olması için 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu ile ilköğretim zorunlu hâle getirilmiş ve eğitim, toplumsal modernleşmenin en önemli araçlarından biri olarak değerlendirilmiştir (Akşin, 2001). Ayrıca öğretmen okullarının sayısı artırılmış, müfredat modern ve milliyetçi bir içerikle yeniden düzenlenmiştir. Bununla birlikte kız çocuklarının eğitimi teşvik edilmiş, mesleki ve teknik eğitim alanında da yeni adımlar atılmıştır (Ahmad, 1995).

Hans-Lukas Kieser, Türkiye'de milliyetçiliğin yalnızca siyasal bir yönelim değil, aynı zamanda modernleşme sürecinde toplumu dönüştürmeyi hedefleyen bir mühendislik pratiği olduğunu vurgular. Ona göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan dönemde devlet elitleri, toplumsal birliği sağlamak adına kimliği "uluslaştıran" politikalar izlemiş; bu süreçte kültürel, ekonomik ve eğitimsel alanlar ideolojik yeniden yapılanmanın temel araçları hâline gelmiştir (Kieser, 2006). Bu yaklaşım, İttihat ve Terakki'nin hem eğitim sistemini hem de ekonomik yapıyı millileştirme

politikalarının, dönemin genel ulus-inşa anlayışıyla ne kadar iç içe geçtiğini göstermektedir.

Genel olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti, ekonomi ve eğitim politikalarında “millîleştirme” ve “modernleşme” hedeflerini ön plana çıkarmıştır. Bu politikalar, her ne kadar savaş koşullarının baskısı altında tam olarak hayata geçirilememiş olsa da Cumhuriyet döneminde uygulanacak ekonomik ve eğitimsel düzenlemelerin temelini oluşturmuştur (Zürcher, 2004).

### **1. Milli İktisat ve Ekonomik Millîleşme**

İttihat ve Terakki Hareketi, çöküş sürecine girmiş Osmanlı İmparatorluğu’nu yeniden ayağa kaldırabilmek için zihniyet dönüşümünü esas alan bir modernleşme programı yürütmüştür. Devletin içine düştüğü siyasi ve toplumsal bunalımlar hareketin yöntemlerinde güçlü bir azim ve kararlılıkla kendisini göstermiştir. Bu doğrultuda İttihatçılar, devletin kurtuluş reçetesini çağdaşlaşma ve Batı medeniyeti ile uyum sağlama fikrinde görmüşlerdir.

Cemiyet, belirlediği amaçlar doğrultusunda çeşitli alanlarda reform girişimleri başlatmıştır. Ancak Feroz Ahmad’ın de belirttiği üzere, İttihatçılar bu süreçte “adeta bir kumar oynamışlardır”. Devletin yeniden güç kazanması ve uluslararası sistemde etkin bir konuma gelmesi hedefi, “ya hep, ya hiç” anlayışıyla yürütülmüştür. Söz konusu reformlar sadece idarî düzenlemelerle sınırlı kalmamış; ekonomi, ordu ve eğitim gibi kritik alanlarda geniş kapsamlı değişiklikler yapılması hedeflenmiştir (Uyanık, 2009). Modernleşme çabaları devletin farklı sektörlerinde yenilenme ve kalkınmayı hızlandırmayı amaçlasa da, kullanılan katı yöntemler ve reformların kısmen yetersiz kalması, zaman zaman toplumsal huzursuzluklara ve tepkilere de yol açmıştır. (Ahmad, 2004, s. 190).

İttihatçıların modernleşme ve çağdaşlaşma girişimleri, dönemin uluslararası ilişkilerindeki güç dengeleri ve yabancı devletlerin stratejik çıkarlarıyla çeliştiği bir dönemde gerçekleşmiştir. İç politikada yükselen liberal akımların etkisi ve bu eğilimlere dışarıdan sağlanan destek, yönetimin otoritesini koruma gereksinimini artırmış; dolayısıyla devlet, toplumsal düzeni sürdürmek ve reform sürecini devam ettirebilmek için zaman zaman baskıcı ve müdahaleci yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır (Ahmad, 2004; Lewis, 2020; Toprak, 1982). Bu yaklaşım, İttihatçıların yalnızca devleti modernleştirme çabalarını değil, aynı zamanda ulusal egemenliği güvence altına alma ve toplumsal düzeni sağlamaya yönelik stratejik kaygılarını da yansıtmaktadır. Baskıcı yöntemler, yönetimin reform hedeflerini uygulama kararlılığının bir yansıması olarak değerlendirilebilir ve bu durum, Cumhuriyet döneminde benimsenen devlet müdahaleciliği ve millî kalkınma anlayışının temellerini anlamak açısından önemli bir bağlam sunmaktadır (Toprak, 1982).

İttihat ve Terakki yönetimi, Osmanlı Devleti’nin bağımsızlık ve çağdaşlaşma hedeflerini güçlendirmek amacıyla diplomatik ve ekonomik alanda kritik atılımlar yapılmıştır. Bunların en kayda değerlerinden biri de 9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmasıdır. Bu uygulama, Osmanlı’nın uluslararası alandaki bağımsızlık alanını genişletmiş ve egemenlik haklarını güçlendirmiştir (Duman, 2020). Aynı dönemde, 2 Ağustos 1914’te gerçekleştirilen Türk-Alman ittifakı, Osmanlı’yı Avrupa devletleri arasında eşit bir ortak olarak konumlandırmış ve diplomatik etkinliğini artırmıştır (Arslan, 2008). Bu gelişmeler, İttihatçı yönetimin yalnızca devletin modernleşmesine odaklanmadığını, aynı zamanda ulusal egemenliği güvence altına alma ve devleti uluslararası sistemde daha etkin bir aktör hâline getirme stratejilerini de hayata geçirdiğini göstermektedir (Bilici, 2023).

1908 Devrimi’nin ardından, İttihatçılar ekonomik sistem tercihi konusunda iki farklı yaklaşımla karşı karşıya kalmışlardır. Bu yaklaşımlardan ilki, Prens Sabahattin’in önerdiği şahsi teşebbüs fikri ve devletin merkezileşmeden uzaklaşmasıdır. Bu yaklaşım, ekonomik faaliyetlerin bireysel girişimcilere ve özel sektöre bırakılmasını ve devletin ekonomik alana müdahalesinin minimal seviyede tutulmasını savunmuştur (Toprak, 1982, s. 18). Diğer bir seçenek ise, Cavid Bey ve

çevresinin klasik iktisatçıların düşüncelerine uygun olarak önerdikleri devletin ekonomiye müdahale etmemesi ve serbest ticaret düşüncesidir. Önerilen yaklaşım, devletin ekonomik faaliyetlerden mümkün olduğunca uzak durması gerektiğini ve piyasanın kendi dinamikleriyle işlemesine izin verilmesi gerektiğini savunmuştur. İttihatçılar arasındaki bahsi geçen iki farklı ekonomik yaklaşım, devrim sonrası dönemde ekonomi politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur ( Demir, 2021, s.193).

Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında sürekli gerilemesi ve Batı'nın açık pazarı haline gelmesi, maliye alanında yapılacak çalışmaları kritik derecede önemli bir hale getirmiştir. Bu kapsamda, İttihat ve Terakki içinde maliye alanında etkin olabilecek kişi olarak Cavid Bey öne çıkmıştır. Ancak, maliye politikalarının belirlenmesinde anlaşmazlık yaşanmıştır. Anlaşmazlığın ana nedenlerinden biri, savunma bütçesinin belirlenmesi konusundaki belirsizliktir. Savunma harcamalarının miktarı ve dağılımı hakkında farklı görüşler ortaya atılmış, ancak bu konuda ortak bir uzlaşa sağlanamamıştır. Önemli bir başka engel ise Harbiye Nezaretinin mali denetimden muaf olmasıdır. Bu durum, mali disiplinin sağlanması ve bütçe kontrolünün etkin bir şekilde yapılması açısından bir takım aksaklıklar doğurmuştur (Akşin, 2001, s.248-249). Yaşanan çatışmalar ve belirsizlikler, Osmanlı Devleti'nin mali istikrarı tesis etme kapasitesini önemli ölçüde sınırlamış; hem iç hem de dış mali yapının zayıflamasına ve ekonomik güvenliğin uzun vadeli tehdit altına girmesine yol açmıştır. Mali alandaki bu sorunlar İttihat ve Terakki'nin reform hedeflerini uygulamadaki yapısal engelleri ve devletin ekonomik yönetim kapasitesindeki yetersizlikleri açık biçimde ortaya koymaktadır (Çavuşoğlu, 2018; Akyıldız, 2020). Bu bağlamda, mali zafiyetler yalnızca kısa vadeli krizleri tetiklemekle kalmamış, aynı zamanda modernleşme çabalarının sürdürülebilirliğini de önemli ölçüde sınırlamıştır.

İttihatçılar arasında liberal görüşleri benimseyen kanadın yabancı sermayeye karşı olmadığı bilinmektedir. Bu anlayışın önemli temsilcilerinden biri olan Cavid Bey, borçlanmanın gerekliliği ve koşullarına dair görüşleriyle öne çıkmaktadır (Cavid,1908, s.257-258). Ona göre borçlanma, yalnızca bireyler için değil, devletler için de gelirlerin giderleri karşılayamadığı durumlarda söz konusu olabilir ve yalnızca fakir ülkelerle sınırlı kalmayıp gelişmiş ülkelerde de görülebilir (Cavid, 1908, s.386-426). Cavid Bey, borçlanmanın bütçe dengesine dikkat edilerek yapılması gerektiğini vurgulayarak bu tür finansman ihtiyacının genellikle altyapı yatırımları, savaş masrafları, askeri teçhizat ve silah alımları gibi zorunlu harcamalar için doğduğunu belirtmektedir. Söz konusu bağlam doğrultusunda ilgili yıl gelirlerinin, bu harcamaları karşılamadığı durumlarda borçlanmanın kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir (Cavid, 1908, s. 513-554).

Cavid Bey'in görüşleri, İttihatçıların ekonomik politikalarında ölçülü ve dengeli bir yaklaşımı benimsemeye çalıştığını ve yabancı sermayeye tamamen kapalı olmadıklarını göstermektedir. Onlara göre, borçlanma bir araç olarak kullanılabilir; ancak yaşanan süreçte bütçe dengesi ve ekonomik istikrarın korunması esas alınmalıdır. Böylelikle, hem iç hem de dış ekonomik denge sürdürülebilir hâle getirilebilir (Demir, 2021, s. 195).

Millî iktisatçılar ile liberaller arasındaki ekonomik görüş ayrılığı temelde ilkesel bir farklılıktan kaynaklanmaktadır. Genellikle Friedrich List'in düşüncelerinden etkilenen millî iktisatçılar, ekonominin kalkınması için koruyucu ve teşvik edici önlemler alınmasını önerirken; liberaller ise ekonomiye hiçbir müdahalenin olmaması gerektiğini savunmaktadır. Millî iktisatçılar, serbest rekabet ve serbest ticaretin, zaten yarı sömürge durumunda olan bir ülkenin kalkınmasını güçleştiren ana engeller olduğunu düşünmektedir. Tekinalp, söz konusu nedenlerle liberallere karşı çıkmakta ve İttihatçılar tarafından önerilen devletçiliğin, özel sektörün faaliyetlerini engellemek gibi bir amacı olmadığını, tam aksine işletmecilere rehberlik etmek ve iş yapabilecekleri uygun bir ekonomik ortam sağlamak olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, Türkiye için Almanya'nın savaş dönemi ekonomisini bir model olarak önermekte ve liberal iktisadi yaklaşıma karşı olduğunu vurgulamaktadır( Alp, 1917, s. 1-3 )

İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde liberal görüşü benimseyenler, klasik ekonominin ilkelerine dayanarak hareket etmiş ve kalkınma sürecini "mutlak üstünlükler teorisi" bağlamında değerlendirmişlerdir. Liberaller, kalkınma politikaları ve sanayileşme sürecinde, tarım faaliyetlerine önem vermişlerdir. Ancak cemiyet içerisinde liberal politikaları benimseyenleri, millî iktisatçılar oldukça sert eleştirmişlerdir. Millî iktisatçılar, ülkenin kalkınmasını durduran unsurların serbest ticaret ve serbest rekabet olduğuna inanmışlardır. Bahsi geçen görüşe göre, serbest ticaret ve rekabetin sağlanması, yerli sanayinin gelişmesini engellemekte ve dışa bağımlılığı artırmaktadır. Dolayısıyla, millî iktisatçılar, liberal politikaları eleştirerek ülkenin ekonomik bağımsızlığını ve kalkınmasını destekleyen korumacı politikaların benimsenmesini savunmuşlardır ( Akyıldız, 2018, s. 250 ).

İttihatçıların Liberal kanadı, öncelikli kalkınma politikası çerçevesinde sanayileşme sürecine ve tarım faaliyetlerine önem vermişlerdir. Ancak, cemiyet içinde liberal politikaları benimseyenleri, millî iktisatçılar oldukça sert eleştirmişlerdir. Millî iktisatçılar, ülkenin kalkınmasını durduran unsurların serbest ticaret ve serbest rekabet olduğuna inanmışlardır. Bu bağlamda, millî iktisatçılar, serbest ticaret ve rekabetin sağlanmasının, yerli sanayinin gelişmesini engelleyeceğini ve dışa bağımlılığı artıracığını savunmuşlardır. Dolayısıyla, millî iktisatçılar, liberal politikaları eleştirerek ülkenin ekonomik bağımsızlığını ve kalkınmasını destekleyen korumacı politikaların benimsenmesini savunmuşlardır ( Boratav, 2010, s. 150 ).

İttihat ve Terakki üyeleri, Osmanlı ekonomisini güçlendirmek için çeşitli mali kalkınma politikaları uygulamış, sanayi sektörünün kurulması ve yerelleştirilmesi için çaba harcamış ve teşvik planları hayata geçirmişlerdir. Ancak söz konusu politikaların uygulanmasında içerisinde farklı ekonomik görüşlere sahip düşünürler de bulunmaktaydı. Ziya Gökalp, kalkınma sürecinde yabancı sermayenin önemine vurgu yaparak ülkenin tarım, sanayileşme ve hayvancılık gibi alanlarda geri kaldığını belirtmiştir (Çavdar, 1992, s. 150 ). Diğer yandan, Yusuf Akçura gibi düşünürler ise millî kalkınmanın sadece millî iktisat ilkeleri doğrultusunda mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Onlara göre, ülkenin kendi iç kaynaklarını kullanarak millî sanayi ve ekonomi oluşturması gerekmektedir (Eşki, 2022, s. 90).

İttihat ve Terakki, ülkenin ekonomik bağımsızlığını güçlendirmek ve iç kaynaklarını kullanarak millî sanayi ve ekonomiyi geliştirmek amacıyla çeşitli adımlar atmıştır. Millî iktisat anlayışı, ülkenin ekonomik kaynaklarını yerinde kullanma ve millî üretimi teşvik etme fikrine dayanmaktadır. Benzer şekilde, millî bankacılık politikaları da, ülkenin finansal bağımsızlığını artırmak ve kalkınma projelerini desteklemek için yerli sermaye ve bankacılık kurumlarının önemli olduğunu vurgulamıştır. İttihat ve Terakki'nin öncelikli politikası, millî iktisat anlayışı ve millî bankacılık politikalarının oluşturduğu bir çerçevede şekillenmiştir. Bab-ı Ali Baskını'nın ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti, liberal ekonomi politikalarından uzaklaşmış ve millî ekonomi sistemi kurma çabalarına odaklanmıştır ( Demir, 2021, s. 192 ).

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte başlayan süreçte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya koyduğu politikaların temel fikri, ulusal birliği ekonomik değerlere dayandırmak olmuştur. Bu dönemde, cemiyetin öncelikli hedeflerinden biri ekonomik bağımsızlığı sağlayarak ulusal güçlenmeyi gerçekleştirmektir. İttihat ve Terakki'ye göre, ekonomik bağımsızlık, ulusal birliğin temelini oluşturan önemli bir unsurdur. Cemiyetin politikaları doğrultusunda temel bir fikir, ekonomik güçlendirme sürecinde burjuvazinin rolünün hayati öneme sahip olduğunu kabul etmektir. İttihatçılar, ekonomik bağımsızlık ve kalkınma için Türk burjuvazi sınıfının oluşturulması gerektiğine inanmışlardır. Bu, yerli sermayenin ve iş dünyasının güçlendirilmesiyle birlikte ekonomik bağımsızlığın sağlanabileceği fikrini yansıtmaktadır (Demir, 2021, s.210). İttihat ve Terakki'nin politikaları, Osmanlı ekonomisinin ulusal bir çerçevede yeniden yapılandırılmasını amaçlamıştır. Bu süreçte, Türk burjuvazisinin güçlenmesi ve ekonomik bağımsızlık yolunda atılan adımlar Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasını da etkileyen önemli bir dönüşümü işaret

etmektedir.

İttihat ve Terakki'nin ekonomi yaklaşımı gibi siyasi yaklaşımı da dönemin şartlarına göre bir takım değişiklikler göstermiş olmasına rağmen, genelde Osmanlılık siyasetini koruma eğiliminde olmuştur. Bu çerçevede, çeşitli etnik ve dini gruplarla ilişkilerini Osmanlı kimliği üzerinden yürütmüş ve işbirliği yapmıştır. Ancak Meclis içindeki milletvekillerinin kendi milliyetlerinin çıkarlarına odaklanarak Osmanlı kimliğini reddettiklerini görmüşlerdir. Özellikle Arnavut isyanları, Arapların özerklik talepleri ve Balkan Savaşı sonucunda Rumeli'nin kaybı gibi olaylar İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliği eğilimlerini güçlendirmiştir<sup>2</sup>. Söz konusu dönemde İttihat ve Terakki'nin yönetimde deneyimsiz olması, ülke çapında örgütlü bir yapının eksikliği ve İhtilal sonrası izlenecek siyasi strateji konusunda net bir planın olmaması cemiyetin geniş kapsamlı bir politika belirleme sürecinde zorluklar yaşamasına neden olmuştur. ( Tunaya, 2004, s. 23 ).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, doğrudan yönetimi ele almak yerine perde arkasından siyaseti etkilemeye çalışmış ve dolaylı yollarla politika yapma eğiliminde olmuştur. Bu, cemiyetin iç dinamiklerinin karmaşıklığını ve politikalarının belirsizliğini yansıtmaktadır ( Kuran, 2012, s. 127 ). Azınlıkların ayrılıkçı tutumları İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikalarını da etkilemiş olmalı ki ekonomik alanda, milli ve çağdaşlaşmacı bir duruş sergilemiştir. Ancak tüm ekonomik özerklik taleplerine rağmen yabancı sermayeye olan ihtiyaçlarının farkında olmuşlardır. Bu nedenle çeşitli ekonomik girişimlerde de bulunmuşlardır. Özellikle, Japon modernleşmesinin etkisi altında kalarak Japonya ile ekonomik ilişkileri geliştirmek istemişlerdir ( Zürcher, 1998, s. 180 ).

İttihat ve Terakki'nin ekonomik politikaları, ülkenin kendi kaynaklarını kullanarak milli sanayi ve ekonomiyi güçlendirmeye odaklanmıştır. Ancak ekonomik gelişmenin desteklenmesi ve sanayileşmenin hızlandırılması için dış sermaye ve teknolojiye olan ihtiyaç da göz ardı edilmemiştir. Bu çerçevede, Japonya gibi modernleşme sürecini başarıyla tamamlamış ülkelerle işbirliği yapma fikri İttihat ve Terakki'nin ekonomik politikalarının önemli bir parçası olmuştur. İttihat ve Terakki'nin Japonya ile geliştirdiği ekonomik ilişkiler özellikle teknoloji transferi ve ticaret alanlarında önemli adımların atılmasını sağlamıştır. Yapılan işbirliği, Osmanlı Devleti'nin ekonomik alanda dışa bağımlılığını azaltma ve kendi kaynaklarını daha etkin bir şekilde kullanma çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir ( Ahmad, 1999, s. 33 ).

Avrupalı devletler, İttihatçıların giderek daha fazla meydan okuyan ve halkı modernleşmeye teşvik eden milliyetçi dalgasından tedirginlik duymaya başlamıştır. Söz konusu durum, yabancı sermaye destekli ekonomik kalkınma projelerinin beklenen başarıyı elde edememesine ve Japonya ile kurulan ilişkilerin istenilen seviyeye ulaşamamasına neden oldu. İttihat ve Terakki döneminde yapılan ekonomik reformlar, hükümet gelirlerinde artışa yol açsa da çöken devletin büyük dış borç yükü mirası sonucunda ilerleyen yıllarda devlet bütçesi açık vermeye başlamıştır ( Ahmad, 1999, s. 36 ).

Ortaya konulan politikaların kökeni, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte hız kazanmıştır. Esas fikir, ulusal birliğin ekonomik değerler üzerine inşa edilmesidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, ekonomik bağımsızlığın ulusal bağımsızlıkla sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu savunmuş ve Türk burjuva sınıfının güçlendirilmesine önem vermiştir. Ziya Gökalp ise milli ekonominin, Türk milletinin karakterinin oluşmasına ve Türk kültürünün gelişmesine önemli katkılar sağlayacağını ifade etmiştir ( Toprak, 2018, s. 74 ). Bu çerçevede, milli kalkınma ve iktisat politikalarının belirlenmesinde, Müslüman ve Türk burjuvazisine öncelik verilmiştir. 1915'ten sonra uygulanan milli ekonomi politikaları Türklerin ticaret hayatında Avrupalı devletlerle rekabet edebilir hale

<sup>2</sup>Detaylı bilgi için ayrıca Bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul: İmge Kitabevi, 2001); Paul Dumont, *Osmanlılık: Ulusçu Akımlar ve Masonluk* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), s. 38; Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat Terakki* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005); Müfid Şemsi Paşa, *Arnavutluk İttihat ve Terakki*, der. Ahmet Nezih Galitekin (İstanbul: Nehir Yayınları, 1995), s. 69; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1995), s. 78.

gelmesini sağlamıştır. Kalkınma politikalarının odak noktası, Osmanlı Devleti için ticaretin öneminin artması olmuştur. Kalkınma politikalarının uygulamaya konulmaya başladığı bu dönemde, İttihat ve Terakki Kongresi gibi toplantılarda milli çıkarların ve politikaların belirlendiği gözlemlenmiştir (Ergin, 2013, s. 114-127 ).

Öte yandan, ekonomide Alman sosyalist silah tüccarı Alexander Helphand'in (Parvus Efendi) fikirlerinden etkilenen İttihatçılar, liberal ekonomi doktrinlerini reddederek kalkınmacı ve korumacı bir yaklaşımla Müslüman-Türk burjuvazisini güçlendirmeye odaklanmıştır. Tarım alanında toprak reformu gibi devrimci projeleri olmasına rağmen ticaret ve sanayiye daha fazla ağırlık veren İttihatçılar, dış baskılar sonucunda tarımı modernleştirme ve ticarileştirme çabalarında sınırlı kalmışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisiyle ekonomiden siyasete, ordudan işletmelere kadar tüm kurumlar millileştirilmeye başlanmıştır. Bir ülkenin en önemli mekanizmalarından biri olan ve ekonominin bel kemiği olarak kabul edilen bankacılık sistemi de İttihat ve Terakki tarafından millileştirilmiş ve milli bankacılık sistemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda, evkaf, itibar-ı milli ve ziraat bankaları gibi kuruluşlar kurulmuştur. Anadolu'daki ekonomik gücü artan tüccarlar da 1909'dan itibaren çeşitli Anadolu kentlerinde yerel bankalar ve kredi kooperatifleri kurmuşlardır ( Tabakoğlu, 1998, s. 276-299 ).

İttihat ve Terakki'nin Türkçü bakış açısı, dönemin politikalarında milliyetçilik ve millilik vurgusunun belirgin bir şekilde öne çıkmasına neden olmuştur. Bu, kurulan kurum ve kuruluşlarda milli ibarelerin sıkça kullanılmasıyla da görülebilir. Örneğin, "Milli Sultanahmet", "Milli Boğaziçi", "Heyet-i Mahsusa-i Ticariye" gibi kurumlar milliyetçilik anlayışının yansıması olarak adlandırılabilir. Ekonominin millileştirilmesi amacıyla atılan adımlar da Türk milliyetçiliğinin ekonomi politikalarına yansımasıdır. Özellikle ulusal borçlanma, devletin doğrudan halka giderek gerçekleştirdiği ilk borçlanma şekli olarak öne çıkmıştır. Bahsi geçen adım ulusal ekonominin güçlendirilmesi ve dış bağımlılığın azaltılması amacını taşımaktadır ( Çavdar, 2004, s. 155 ). İttihat ve Terakki dönemindeki ekonomik politikaların bir parçası olarak, ulusal pazarın bütünleştirilmesi ve ürünlere talep oluşturulması amacıyla önemli altyapı yatırımları gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, kara ve demiryollarının inşası büyük önem taşımıştır. Demiryolları, ürünlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde taşınmasını sağlayarak ticaretin gelişimine katkıda bulunmuştur. Benzer şekilde, telefon tesisatlarının kurulması ile iletişim ağı güçlenmiş ve ticari ilişkilerin kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Başkentin elektrik ışıklarıyla aydınlatılması ve elektrikli tramvay sisteminin kurulması da modernleşme çabalarının bir yansımasıdır. Elektrifikasyon, şehirlerin ve endüstrinin gelişimine ivme kazandırmış ve yaşam standartlarının yükselmesine katkı sağlamıştır. Elektrikli tramvay sistemi ise ulaşımı daha verimli hale getirmiş ve şehir içi hareketliliği artırmıştır ( Ahmad, 2004, s. 64 ).

Tüm altyapı yatırımları İttihat ve Terakki'nin ekonomik modernleşme ve ulusal kalkınma hedeflerine paralel olarak gerçekleştirilmiştir. Ortaya konan yatırımların amacı, ekonomik büyümeyi teşvik etmek, ticareti kolaylaştırmak ve ülkenin genel refahını artırmaktır. 1912 yılında, tüm devlet memurlarının mali faaliyetleri, yeni kurulan Mali Denetim Komisyonu'na verilmiştir. Ayrıca, ıslahat-ı maliye komisyonu kurulmuş ve vergi düzenine dair çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. İlgili reformlar arasında, aşar vergisi üzerindeki iltizamların kaldırılması da bulunmaktadır. Atılan adımlarla birlikte, mali işlerde şeffaflık ve denetim süreçleri güçlendirilerek vergi sistemindeki adaletsizliklerin giderilmesi hedeflenmiştir. Alınan önlemler, mali yönetimin etkinliğini artırmayı ve vergi gelirlerinin daha adil bir şekilde toplanmasını sağlamayı amaçlamaktadır ( Shaw & Kural, 1983, s. 368 ). 1913 yılında çıkarılan *Teşvik-i Sanayi Kanunu*, atılan önemli adımlardan biridir. Söz konusu kanun, yerli sanayiye ayrıcalıklar tanıyarak ve devlet desteği sağlayarak Türk burjuvazisinin gelişimini teşvik etmeyi amaçlamıştır. Ancak bu ayrıcalıklardan sadece Osmanlı vatandaşı olan Müslüman-Türklerin faydalanabileceği şartı öne sürülmüştür. Bu yaklaşım, Türk milliyetçiliği ve milli ekonomi anlayışıyla uyumlu bir şekilde yerli sermayenin güçlendirilmesi ve ülkenin ekonomik bağımsızlığının sağlanması hedeflenmiştir (

Pamuk, 2005, s. 227 ).

Tophane ile birlikte diğer askerî fabrikaların inşası ve modernleştirilmesi savunma alanında güçlenmeyi hedefleyen stratejik hamlelerdendir. Donanmayı güçlendirmek amacıyla İngilizlere iki savaş gemisi için sipariş verilmiştir. Ancak bu gemilerin maliyetini karşılamak için geniş çaplı bir yardım kampanyası düzenlenmiştir. Kampanya, halkın savunma amaçlı önemli yatırımlara katkı sağlaması ve ulusal güvenliği desteklemesi amacıyla başlatılmıştır. Bu sayede askeri kapasitenin güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi için gereken finansman sağlanmış ve ülkenin savunma kabiliyeti artırılmıştır (Shaw& Kural, 1983, s.370-371).Okullar, hastaneler, camiler ve tren istasyonlarına yardım kutuları yerleştirilerek toplumun geniş kesimlerinin yardımlarını sağlama amacı güdülmüştür. 1912 yılında, Osmanlı Devleti'nin savunma yeteneklerini artırmak için ilk uçak satın alınarak Osmanlı Hava Kuvvetleri kurulmuştur. Söz konusu adım Osmanlı'nın askeri kapasitesini arttırmak, modernleştirmek ve güçlendirmek için atılmış önemli bir adımdır ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın kendi hava kuvvetlerine sahip olmasını sağlamıştır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, askeri operasyonların etkin yönetimi ve stratejik istihbaratın koordinasyonu ihtiyacını karşılamak amacıyla 1913 yılında "Teşkilat-ı Mahsusa"yı kurmuştur. Bu özel teşkilat, yalnızca düşman hareketlerini izlemekle kalmamış aynı zamanda Osmanlı'nın savaş stratejilerini uygulamak ve kritik bilgi akışını sağlamakla görevlendirilmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu, İttihat ve Terakki yönetiminin devlet mekanizmasını güçlendirme ve modernleştirme yönündeki stratejik yaklaşımının somut bir örneğini teşkil etmektedir (Tunaya, 1995, s. 154).

Osmanlı Devleti döneminde başlayan ekonomik gelişim ve reform girişimleri Cumhuriyet Dönemi'nde de etkisini sürdürmüş ve birçok politika için temel oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren izlenen ekonomik stratejiler, Osmanlı döneminde başlatılan modernleşme ve millî kalkınma çabalarının doğal bir devamı olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde sanayileşme, tarımın modernizasyonu ve ekonominin millîleştirilmesi gibi alanlarda atılan adımlar, yalnızca kısa vadeli ekonomik hedefleri karşılamakla kalmamış aynı zamanda Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik yapısını ve ulusal bağımsızlığını güçlendirecek bir temel oluşturmuştur (Bilici, 2023, s. 68-80).

## 1.2. Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Reformları ve İttihat ve Terakki'nin Mirası

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı'dan devralınan ekonomik miras, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli sorunlarından biri olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında şekillendirdiği millî iktisat anlayışı, Cumhuriyet'in ekonomi politikalarına yön veren başlıca miraslardan biri olmuştur. Bu anlayış, yerli girişimcilerin desteklenmesi, sermayenin Türkleştirilmesi ve yabancı etkisinin azaltılması yönünde uygulamalarla Cumhuriyet reformlarına doğrudan yansımıştır (Toprak, 1982).

*İzmir İktisat Kongresi ve Misak-ı İktisadi (1923)*;1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi, Cumhuriyet ekonomisinin temel yönelimlerini belirlemiştir. Kongrede kabul edilen Misak-ı İktisadi, yerli sanayinin korunması, millî ticaretin desteklenmesi ve işçi haklarının güvence altına alınması gibi ilkeleriyle İttihatçıların millî iktisat programının devamı niteliğindedir (Ahmad, 2004).

*Kapitülasyonların Kaldırılması ve Ekonomik Bağımsızlık (1914–1929)*;Cumhuriyet Döneminde de ekonomik bağımsızlık arayışında en kritik hamlelerden biri kapitülasyonların kaldırılması olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimi, 1 Ekim 1914'te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığını ilan etmiştir. Böylece Osmanlı ekonomisinin uzun süredir süren dış bağımlılığına son vermeyi amaçlamışlardır(Bilici, 2023, s.68–80). Bu adım, Türkiye Cumhuriyeti'nin de ekonomik bağımsızlık politikalarına doğrudan zemin hazırlamıştır. Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kesin olarak kaldırılmış, böylece Osmanlı'dan devralınan en büyük ekonomik bağımlılık unsuru ortadan kalkmıştır(Duman, 2020, s.47). Ancak Lozan'ın gümrük sınırlamaları 1929'a kadar

sürmüş, Türkiye ancak bu tarihten sonra dış ticaretini bağımsızca düzenleyebilmiştir (Lewis, 2020; Pamuk, 2005).

*Tarım Reformları ve Köylünün Desteklenmesi*; Tarımın geliştirilmesi, hem İttihatçıların hem de Cumhuriyet'in öncelikli hedeflerinden biri olmuştur. İttihatçılar, tarımsal üretimde Müslüman Türk unsurunu güçlendirmeyi hedeflerken; Cumhuriyet yönetimi, köylünün kalkındırılması için kredi imkânlarını genişletmiş, modern tarım araçları sağlamış ve Ziraat Bankası'nı desteklemiştir (Pamuk, 2005).

*Bankacılık ve Mali Reformlar*; Cumhuriyet'in en önemli kurumsal adımlarından biri de bankacılık sisteminin millileştirilmesidir. 1924'te Türkiye İş Bankası, 1930'da ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kurulmuştur. Bu gelişmeler, İttihat ve Terakki'nin yerli bankacılığı teşvik etme politikalarının devamı niteliğinde olmuştur (Boratav, 2010).

Devletçilik Politikası ve Sanayi Planları (1930'lar); 1929 Buhranı sonrası Cumhuriyet'in izlediği devletçilik politikası, İttihatçıların savaş yıllarında uyguladığı zorunlu devlet müdahalelerini hatırlatmaktadır. 1934 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile tekstil, şeker, demir-çelik gibi alanlarda devlet eliyle sanayi tesisleri kurulmuş, Sümerbank ve Etibank gibi kurumlar devreye sokulmuştur (Toprak, 2018).

Görüleceği üzere Cumhuriyet dönemi ekonomi reformları, Osmanlı'nın son döneminde İttihat ve Terakki tarafından temelleri atılan millî iktisat anlayışının sistematik ve planlı bir biçimde sürdürülmesidir (Özçelik & Özdemir, 2022). İzmir İktisat Kongresi'nden başlayarak kapitülasyonların kaldırılmasına, devletçilik politikalarına ve eğitim-ekonomi ilişkisinin güçlendirilmesine kadar uzanan bu süreç, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını sağlamış ve modernleşme hedeflerine hizmet etmiştir (Şeker, 2019). Özellikle 1914'te İttihat ve Terakki tarafından gerçekleştirilen kapitülasyonları kaldırma hamlesi, Cumhuriyet'in Lozan'da elde ettiği kesin ekonomik bağımsızlığın en önemli tarihsel dönüm noktası olmuştur. (Eşki, 2022, s. 69).

## 2. Eğitim Reformları ve Millileştirme Hedefleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminin belirgin özelliklerinden biri de eğitim ve ekonomi alanlarında gerçekleştirdikleri reformist politikalarıdır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısındaki çaresizlik ve geri kalmışlık durumunu ele alırken, İttihatçılar eğitim eksikliğini temel bir sorun olarak görmüşlerdir. Aydınların etkisi altında eğitim alanında önemli yatırımlar yapılmış ve radikal değişiklikler gerçekleştirilmiştir (Semiz, 2014, s. 217-244). Özellikle, eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması, okulların modernize edilmesi ve eğitim kalitesinin artırılması için çeşitli adımlar atılmıştır. Okul sayısının artırılması, eğitim kurumlarının donanımının güçlendirilmesi ve öğretmenlerin niteliklerinin yükseltilmesi gibi önlemler alınmıştır. Ayrıca eğitimde Batı standartlarına uyum sağlanması ve bilimsel eğitimin teşvik edilmesi amacıyla müfredat yenilenmiş ve modern eğitim metotları benimsenmiştir. Söz konusu reformlar, Osmanlı toplumunun genel eğitim seviyesini yükselterek ulusal kalkınma ve modernleşme sürecine katkı sağlamıştır (Avcıoğlu, 1974, s. 274).

İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde eğitim, olağanüstü bir önem ve hassasiyetle ele alınmış ve neredeyse bir seferberlik havasıyla desteklenmiştir. İlgili dönemde çeşitli zorluklarla karşı karşıya olunmasına rağmen eğitim meselesi asla ikinci planda tutulmamış, tam aksine öncelikli bir konu olarak ele alınmıştır. Özellikle dikkat çekici bir örnek olarak, İttihatçıların, Edirne'yi kurtarmak için gerekli maddi kaynakların bile bulunamadığı bir dönemde eğitim bütçesini istikrarlı bir şekilde artırması gösterilebilir. 1908 yılında 200 bin lira seviyesinde olan eğitim bütçesi, 1909'da 660 bin, 1910'da 940 bin ve 1914'te ise 1.237.000 liraya yükselmiştir (Uğur, 2022, s. 29-28). Bu durum, İttihat ve Terakki'nin eğitim politikalarına verdiği önemin ve kararlılığın somut bir göstergesidir (Avcıoğlu, 1974, s. 275). Kadınların iş hayatına yönlendirilmesi, hızlı bir şekilde çalışma yaşamına adapte olmalarını sağlamıştır. Yaşanan süreçte, eğitim imkânları genişletilerek

kız öğrenciler de dâhil olmak üzere eğitim erişimi artırılmıştır. Kız okulları, sanat okulları ve kadın eğitim merkezleri gibi kurumlar açılarak kadınların eğitim alanındaki fırsatları genişletilmiştir. Atılan adımlar, kadınların iş hayatına katılımlarını desteklemeyi amaçlayan ve kadınların toplumdaki rol ve statülerini güçlendirmeye yönelik atılmış önemli adımlardır( Lewis, 2020, s. 311 ).

Eğitim anlayışını büyük ölçüde dönüştüren İttihat ve Terakki Hareketi, kurtuluşun temelini eğitimde görmüştür. Bu dönemde, Avrupa ülkelerine pek çok öğrenci gönderilmiş ve çeşitli alanlarda uzmanlar getirilerek eğitim kalitesi artırılarak çağdaşlaşma hedeflenmiştir ( Uyanık, 2009, s. 67-88 ). Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ordudaki subay eksikliği dikkate alınarak askerlik çağındaki öğretmenler askerlikten muaf tutulmuştur. Halk eğitiminin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla Milli Talim ve Terbiye, Halka Doğru ve Türk Ocakları gibi dernekler kurulmuş ve dergiler çıkarılmıştır. Adı geçen dernekler ve dergiler aracılığıyla, İttihat ve Terakki döneminde vatandaşların eğitilmesine yönelik sayısız konferanslar düzenlenmiş, özellikle köylüler ve kadınların bilinçlendirilmesi için özel çaba harcanmıştır. Ayrıca yabancı okullarda Türkçe, Tarih ve Coğrafya derslerinin Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından verilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Türk diline ve kültürüne uygun yeni okul kitapları hazırlanmış, Avrupa ve Dünya klasikleri Türkçeye çevrilmiştir. Bahsi geçen adımlar, İttihat ve Terakki'nin eğitim politikalarının önemli bileşenlerini oluşturmuştur ( Örmeci, 2010, s. 104 )

Söz konusu girişimler ve gelişmeler, Cumhuriyet'e giden yolun temellerinin İttihat ve Terakki döneminde atıldığını ve bu dönemin siyasi ideolojileri doğrultusunda millileşmenin ön planda tutulduğunu göstermektedir. İttihat ve Terakki'nin millileşme politikaları, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır. Türk tarihinde, özellikle eğitim alanında büyük önem verilen ve en çok yazının kaleme alındığı dönemlerden biri İttihat ve Terakki dönemidir. Bu dönemde eğitim sorunlarına büyük bir hassasiyetle yaklaşılmış ve çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, İttihat ve Terakki dönemi Türk eğitim tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir ( Ergün, 1996, s. 41 ). Ayrıca kızlar için üniversite ve lise düzeyinde okullar ilk kez bu dönemde açılmıştır. Bu adım, kadınların eğitime ve toplumsal hayata katılımlarına büyük bir ivme kazandırmıştır. İttihat ve Terakki hareketinin modernleşme ve millileşme politikaları çerçevesinde, eğitim alanında kadınların da güçlendirilmesi ve eğitim fırsatlarından eşit şekilde yararlanması önemli bir amaç olarak belirlenmiştir. Bu sayede, kadınların eğitim seviyeleri yükseltilmiş ve toplumsal rolleri daha da genişlemiştir ( Arıkan, 1994, s. 327 )

İttihat ve Terakki döneminde, modern eğitim anlayışının yaygınlaştırılması amacıyla medreselerin mekteplerle uyumu sağlanmıştır. Bu çerçevede, matematik ve fen derslerinin medrese müfredatında daha fazla yer alması ve önem kazanması sağlanmıştır. Ortaya konulan adım, geleneksel eğitim anlayışının yanı sıra bilimsel ve teknolojik alanlarda da yetişmiş bireylerin yetiştirilmesini hedeflemiştir. Matematik ve fen derslerinin artırılmasıyla, öğrencilerin bilimsel düşünme becerileri geliştirilmiş ve modern dünyaya daha iyi adapte olmaları sağlanmıştır. Hedeflenen reformlar, eğitim sisteminin çağdaşlaşması ve uluslararası standartlara uyum sağlaması açısından önemli bir adım olmuştur ( Zengin, 2002, s. 170 ). II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında modernleşme ve millileşme çabaları belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Bu doğrultuda medreselerin idaresi Evkaf Nezareti'nden alınmış ve Şeyhülislam'la bağlanmış; böylece geleneksel dinî eğitim ile modern okullar arasında kurumsal bir ayrışma ortaya çıkmıştır. Ayrıca eğitim sisteminin geliştirilmesi amacıyla il genelinde Maarif Encümenleri kurulmuş; bu encümenler, yerel düzeyde eğitim politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında etkin bir rol üstlenmiştir (Ergün, 1996, ss. 73-75, 98-100; Somel, 2010, ss. 215-220).

1913'te çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu ile ilköğretim süresi altı yıla çıkarılarak eğitim zorunlu ve parasız hale getirilmiştir. Bu uygulama, eğitim fırsatlarının daha geniş kesimlere

ulaştırılmasını sağlamış ve toplumsal eğitim standartlarının yükselmesine önemli bir katkı sunmuştur ( Birinci, 1966, s.88; Birecikli, 2008, s.220). Türkçenin önemi ve yaygınlığı arttırılarak devlet okullarında zorunlu eğitim dili olarak kabul edilmesi ve özel okulların da hükümet denetimine alınması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Atılan adımlar milli kimliğin güçlendirilmesi ve ulusal dilin daha etkin bir şekilde kullanılması amacıyla atılmıştır. Türkçenin eğitim sistemi içerisindeki konumu, ulusal kimliğin inşası aşamasında belirleyici bir unsur olmuş; aynı zamanda toplumun ortak bir dil etrafında bütünleşmesine önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşünülmüştür ( Ata, 2008, s. 98-101 ).

Eğitim, İttihat ve Terakki döneminde modernleşmenin bir unsuru olmanın yanında, Türk milli kimliğinin inşasında da temel bir araç olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, pekçok genç pedagoji eğitimi için Fransa, İsviçre ve Almanya gibi Avrupa ülkelerine gönderilmiş; burada modern eğitim sistemlerini inceleyerek pedagojik yaklaşımları ve eğitim metotlarını öğrenmişlerdir. Söz konusu öğrenciler, yurda döndüklerinde edindikleri bilgi ve deneyimleri Türk eğitim sistemine aktararak eğitimin kalitesini artırmış ve çağdaş eğitim ilkelerinin benimsenmesine katkı sağlamışlardır. Aynı dönemde, Türkçenin devlet okullarında zorunlu öğretim dili olarak kabul edilmesi ve ders programlarında Türk kültürüne öncelik verilmesi, eğitim politikalarının ulusal kimlik bilincini güçlendirmedeki rolünü göstermektedir. Yapılan uygulamalar, eğitimde uluslararası standartlara uyum sağlama ve çağdaşlaşma hedeflerinin İttihat ve Terakki tarafından sistematik bir şekilde desteklendiğini ortaya koymaktadır (Ata, 2008, s. 105-107).

## **2.2. İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e Eğitim Reformları ve Millîleştirme Politikalarının Yansımaları**

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde eğitim; modernleşmenin ve toplumsal birliğin önemli aracı olarak görülmüştür. II. Meşrutiyet ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti, eğitim sistemini millîleştirme, merkezi denetim altına alma ve toplumu modern değerlerle donatma hedefiyle reformlar başlatmıştır. Hedeflenen politikalar, Cumhuriyet’in eğitim reformlarının temelini oluşturmuş ve Türkiye’de modern eğitim anlayışının şekillenmesinde belirleyici bir unsur olmuştur (Uyanık, 2009, s. 70).

*II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikaları;* İttihat ve Terakki, eğitimi devlet ideolojisini yayma ve toplumda homojen bir kültürel yapıyı güçlendirme aracı olarak kullanmayı amaçlamıştır. Bu dönemde özellikle Müslüman Türk nüfusun eğitim seviyesinin yükseltilmesi öncelikli hedef olmuştur. Medreselerin modernleşmesi, ders müfredatının çağdaşlaşması ve devlet denetiminin artırılması yoluyla eğitim, toplumsal mühendisliğin bir aracı hâline getirilmiştir (Ergün, 1996, s. 41; Örmeci, 2010, s. 104). Dil reformuna yönelik ilk adımlar, Türkçe’nin yaygınlaştırılması ve Arap harflerinin sadeleştirilmesi çabalarını içermektedir. Ayrıca mesleki ve teknik eğitime önem verilerek sanayi ve ticaret alanında yetişmiş insan kaynağı oluşturulmaya çalışılmıştır (Uyanık, 2009, s. 75).

Cumhuriyet ile birlikte eğitimde merkezi denetim, laikleşme ve millîleştirme öncelikli hedefler hâline gelmiştir. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim birleştirilmiş, medreseler Maarif Nezareti’ne bağlanmıştır. (Biçici & Özlü, 2020, s.185-186) Bu düzenleme, İttihatçıların merkezi eğitim politikalarının bir devamı olarak değerlendirilebilir. Mesleki ve teknik eğitim, Cumhuriyet döneminde daha kurumsal bir hâl almıştır. 1940 yılında kurulan Köy Enstitüleri, kırsal bölgelerde eğitim ve ekonomik kalkınmayı birleştirerek, İttihatçıların “yetişmiş insan kaynağı oluşturma” hedefinin Cumhuriyet dönemindeki somut örneklerinden biri olmuştur. Ayrıca Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile ortak projeler yürütülerek mesleki eğitim alanında iş gücü piyasasına uygun mezunlar yetiştirilmiştir (Zengin, 2002, s.170; Uyanık, 2009, s.80). Kadın eğitimi de önemli bir gelişme göstermiştir. 1925’te İstanbul Kız Lisesi ve Ankara Kız Teknik Okulları, modern müfredat ve mesleki eğitim imkânlarıyla faaliyete geçmiştir. Bu kurumlar, İttihat ve Terakki döneminde başlatılan kadın eğitimine dair çabaların Cumhuriyet döneminde sistematik ve yaygın bir şekilde

sürdürülmesini göstermektedir.

*Kadın Eğitimi ve Yüksek Öğretimde İlk Adımlar*; İttihat ve Terakki döneminde kızların eğitimi önem kazanmıştır. İstanbul'da İnas Sultanisi ve Kız Teknik Öğretmen Okulları açılmış, 1914'te İnas Darü'l-Fünunu kurularak kız öğrenciler için yükseköğretim imkânı sağlanmıştır (Arıkan, 1994, s. 327). Bu girişimler, Cumhuriyet döneminde kadın eğitimine verilen önemin altyapısını oluşturmuştur. 1930'larda özellikle kız öğrencilerin mesleki eğitim alması teşvik edilmiş, öğretmen yetiştirme programları ile yeni nesil kadınların hem eğitimci hem de toplumsal rol model olarak toplumda yer alması sağlanmıştır (Kartal, 2024).

Üniversiteye giren kadın sayısında belirgin bir artış gözlenmiş ve 1933 Reformu sonrası İstanbul Üniversitesi'nde kadın akademisyenler görev almaya başlamıştır (Yazar & Averbek, 2018). Bu dönemde Nüzhet Gökdoğan, Leman Tomsu ve Suzan Kahramaner gibi öncü kadın akademisyenler bilimsel çalışmalara katkı sağlamış ve yükseköğretimde kadınların görünürlüğünü artırmıştır (Erichsen, 2005). Kadınların akademideki rolü zamanla çeşitlenmiş, 1940 ve 1950'lerde çeşitli disiplinlerde öğretim üyesi ve araştırmacı olarak katkı vermeye başlamışlardır. Bu gelişmeler, Türkiye'de akademik çalışma yapan kadınların toplumsal ve profesyonel olarak güçlenmesine zemin hazırlamıştır (Yenilmez, 2016; Özkanlı, 2007; Çobanoğlu, 2018). Solomon (1985) ise 1933 Reformu sonrası İstanbul Üniversitesi'ne göç eden kadın bilim insanlarının üniversite reformuna ve modern Türkiye'nin bilimsel altyapısının oluşturulmasına sağladıkları katkıları vurgulamaktadır. Ayrıca, Özbilgin ve Healy (2004) Türkiye'de akademide kadının konumunu cam tavan metaforu üzerinden değerlendirerek, söz konusu dönemin kadın akademisyenlerin ilerlemesinde kritik olduğunu belirtmektedir.

Cumhuriyet döneminde kadın eğitimi aynı zamanda toplumsal dönüşüm ve ekonomik kalkınmayla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Köy Enstitüleri ve mesleki okullar, hem kırsal bölgelerde eğitim yaygınlığını artırmış hem de kadınların iş gücüne katılımını teşvik etmiştir. Bu uygulamalar, İttihat ve Terakki döneminde başlatılan kadın eğitimi girişimlerinin Cumhuriyet döneminde daha kurumsal ve yaygın bir şekilde sürdürüldüğünü göstermektedir.

İttihat ve Terakki'nin teknik ve mesleki eğitimdeki odaklanması, Cumhuriyet'in ekonomik kalkınma politikalarına doğrudan katkı sağlamıştır. Köy Enstitüleri ve mesleki okullar, köylü ve genç iş gücüne hem modern tarım teknikleri hem de sanayi alanında beceriler kazandırarak ülkenin ekonomik kalkınmasına hizmet etmiştir (Ergün, 1996, s. 45). Ayrıca Cumhuriyet'in eğitim reformları, Türkiye'nin sanayileşme ve devletçilik politikalarıyla paralel ilerlemiş, planlı ekonomik kalkınmaya uygun bir insan kaynağı yetiştirilmesini sağlamıştır. Böylece eğitim ve ekonomi politikaları arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuştur.

### 3. Sonuç

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yürüttüğü millileştirme politikalarına ekonomi ve eğitim alanları özelinde kapsamlı bir şekilde bakıldığında; Cemiyet, Osmanlı ekonomisini modernleştirme amacıyla yerli girişimcileri desteklemiş, devlet tekellerini güçlendirmiş ve sermayeyi millileştirme yönünde çeşitli adımlar atmıştır. Bu politikalar, yalnızca ekonomik bağımsızlığı artırmakla kalmamış aynı zamanda Osmanlı toplumunda ulusal bilincin güçlendirilmesine hizmet etmiştir. Bankacılık ve sanayi yatırımlarındaki millileşme girişimleri, Cumhuriyet'in ekonomik yapılarının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır. İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu dönemde ekonomik alanda birçok fikir ortaya atılmış ve dönemin koşulları çerçevesinde uygulamaya konulmaya çalışılmıştır. Savaşın getirdiği zorluklar bahsi geçen politikaların hayata geçirilmesini zorlaştırsa da, ekonomik yapıda yeni bir anlayış gelişmiştir. Özellikle uygulanan politikalar sayesinde Türk girişimciliği teşvik edilmiş, sanayi ve ticarete millileşme yönünde adımlar atılmıştır. Daha önce yabancıların egemenliğinde olan iktisadi yapı, yerli girişimcilerin kontrolüne geçmiş, Türk-Müslüman üreticilerin ekonomideki rolü artmıştır. Eğitim alanında ise İttihat ve Terakki, merkezîyetçi ve

milliyetçi bir perspektif benimseyerek öğretim sistemini yeniden düzenlemiş, ilköğretimi zorunlu hâle getirmiş ve meslekî ile teknik eğitim programlarını güçlendirmiştir. Kız çocuklarının eğitimi teşvik edilmiş, öğretmen yetiştirme kurumları yaygınlaştırılmış ve müfredatta millî değerler ile Osmanlı-Türk kimliği öne çıkarılmıştır. Söz konusu uygulamalar, toplumsal bilinç ve devlet bağlılığının artırılmasına katkıda bulunmuş ve Cumhuriyet dönemi eğitim reformlarının öncüsü olmuştur.

Öte yandan İttihat ve Terakki, başlangıçta Osmanlı birliğini sağlamak amacıyla eğitimi bir araç olarak görmüş ve “Osmanlılık” temelli ortak öğretim uygulamalarını desteklemiştir. Ancak Afrika ve Avrupa’daki toprak kayıpları, Osmanlılık politikasının devletin dağılmasını engelleyemediğini göstermiştir. Bu nedenle İttihatçılar, artık ülkenin kurtuluşunu Müslüman Türk unsurunun güçlendirilmesinde görmüş ve bu toplumsal grubun sosyo-ekonomik geriliğini gidermek için eğitimi bir araç olarak değerlendirmiştir. Meşrutiyetin ilk yıllarında, iktidarı elde etmeden önce özel okullar, gece dersleri ve konferanslar aracılığıyla Türk unsurunun kültürel seviyesini yükseltmeye çalışmışlardır. Cemiyetin ekonomi ve eğitim alanındaki millileştirme politikaları, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde toplumsal modernleşmenin temel taşlarını oluşturmuş, devletin merkezi yapısının güçlenmesine ve Cumhuriyet’in ekonomik ile eğitimsel reformlarının temellerinin atılmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Cumhuriyet’in devletçi ekonomi yaklaşımı, yerli sermaye teşvikleri ve planlı kalkınma politikaları, İttihat ve Terakki’nin millileştirme stratejisinin doğrudan bir yansıması olarak görülebilir. Eğitim alanında ise milli eğitim sisteminin kurulması, ilköğretimin zorunlu hâle getirilmesi ve öğretim müfredatının ulusal kimlik ekseninde düzenlenmesi, cemiyetin reformist politikalarının Cumhuriyet’e yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda İttihat ve Terakki döneminde başlatılan reformlar, Osmanlı Devleti’nin modernleşme ve ulusal kimlik oluşturma çabalarının temel taşlarını oluşturmaktadır. Ekonomi ve eğitim alanındaki uygulamalar, yalnızca kısa vadeli krizleri yönetmeye yönelik tedbirler olarak değil, aynı zamanda uzun vadeli bir devlet ve toplum vizyonunun parçaları olarak değerlendirilmelidir. Ekonomi alanında borçlanma politikalarından kapitülasyonların kaldırılmasına, devlet müdahalesi ile millî iktisat anlayışının teşvik edilmesine kadar uzanan hamleler, yalnızca mali istikrarın sağlanmasına değil, aynı zamanda devletin uluslararası alandaki bağımsızlığının pekiştirilmesine hizmet etmiştir. İlgili süreçte karşılaşılan yapısal sınırlamalar ve mali denetimdeki aksaklıklar, İttihat ve Terakki’nin reform hedeflerini uygulamadaki zorlukları gözler önüne sermektedir. Ancak aynı zamanda bu deneyim, Cumhuriyet döneminde devlet müdahaleciliği ve millî kalkınma anlayışının temelini oluşturmuştur. Eğitim alanında gerçekleştirilen reformlar ise modernleşme ve millileşme hedeflerinin birleştiği bir çerçeve sunmaktadır. Medreselerin modernizasyonundan ilköğretimin zorunlu ve parasız hâle getirilmesine, Türkçenin öğretim dili olarak kabulünden Avrupa ülkelerine öğrenci gönderilmesine kadar uzanan uygulamalar yalnızca bireysel öğrenimi geliştirmekle kalmamış, toplumsal bütünleşme ve ulusal kimlik inşasında merkezi bir rol oynamıştır. Bahse konu olan reformlar, eğitim aracılığıyla çağdaş bir toplum yaratma vizyonunun somut göstergeleri olarak yorumlanabilir. Ayrıca, eğitim ve ekonomi alanındaki bu uygulamalar, devletin hem iç hem de dış alanlarda güçlenmesine katkı sağlamış, modern Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerinin atılmasında kritik bir rol oynamıştır.

Analitik bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, İttihat ve Terakki’nin reformları yalnızca ideolojik bir proje değil, aynı zamanda pragmatik bir devlet stratejisi olarak da okunmalıdır. Bu dönemde elde edilen deneyimler, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında izlenen politikaların mantıksal ve tarihsel bir devamını oluşturmuştur. Reformların sınırlılıkları, uygulanma biçimindeki katı tutumlar ve yapısal engeller, devletin modernleşme yolunda karşılaştığı zorlukları ortaya koymakta ve aynı zamanda Cumhuriyet’in ekonomik ve eğitim politikalarının bu deneyimlerden nasıl beslendiğini göstermektedir. Sonuç olarak, İttihat ve Terakki’nin ekonomi ve eğitim

reformları, Türkiye'nin modernleşme sürecine geçişte köprü görevi görmüştür. Ayrıca ulusal egemenlik, ekonomik bağımsızlık ve millî kimlik gibi kavramların somut uygulamalarla güçlendirilmesine de öncülük etmiştir.

Sonuç olarak, İttihatçı politikaların değerlendirilmesi, yalnızca dönemsel bir siyasal tercih olarak değil, aynı zamanda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin zihniyet ve kurumsal dönüşümlerini anlamak bakımından da önemlidir. Bu bağlamda İttihatçılar, bir yandan devletin bekası ve modernleşme arayışı doğrultusunda ekonomik bağımsızlık, devlet müdahaleciliği, millî iktisat anlayışı ve eğitimi toplumsal mühendisliğin en temel aracı olarak görme noktasında Cumhuriyet'e güçlü bir miras bırakmışlardır. Diğer yandan ise Osmanlıcılığın giderek etkisini yitirmesiyle Türk milliyetçiliğinin hâkim bir ideolojik çerçeveye dönüşmesi, eğitimin laikleşmesi ve devletçiliğin daha kurumsal, sistematik bir ekonomik program hâline gelmesi, kopuşu simgeleyen önemli gelişmeler olmuştur. Dolayısıyla İttihatçı politikalar, bir süreklilik ve kopuş diyalektiği içerisinde değerlendirilerek, Cumhuriyet'in ideolojik ve kurumsal inşasında kritik bir basamak teşkil ettiği görülmektedir.

### Kaynakça

- Ahmad, F. (1994). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (1999). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2004). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akın, U. C. (2007). *Türkiye'de milli iktisat döneminin ulus devletin inşasına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akşin, S. (1987). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşin, S. (2001). *Jön Türkler ve İttihad Terakki*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Akyıldız, A. (2018). *Osmanlıda kağıt para maliye ve toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alp, T. (1917). Harpten sulha intikat iktisadiyatı-Devlet iktisadiyatı. *İktisadiyat Mecmuası*, 2(62-64), 1-3.
- Akt. F. Ahmad, (2004). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Arıkan, G. (1994). Osmanlılarda Tanzimat döneminde kadınlarla ilgili gelişmeler: II. Meşrutiyet dönemi. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu*, 327.
- Arslan, O. (2008). *I. Dünya Savaşı başında kapitülasyonların İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kaldırılması ve bu gelişme karşısında büyük güçlerin tepkileri*. Sakarya Üniversitesi.
- Avagyan, A., & Minassian, G. F. (2005). *Ermeniler ve İttihat Terakki*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Avcıoğlu, D. (1974). *Türkiye'nin düzeni*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (2022). İttihat ve Terakki dönemi Sosyo-Ekonomik politikaların analizi. *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 29-28.
- Biçici, M., & Eşki, M. A. (2024). Demokratikleşme sürecinde Türk milliyetçiliği. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 24, 61-77.
- Biçici, M., & Özlü, Z. Y. (2020). Harf inkılabı üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çıkan tartışmalar ve karşıt görüşler. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(1), 180-197.
- Bilici, B. (2023). İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Milli İktisat Anlayışı (1913-1918): Dönemin Kalkınma Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *ANASAY*, 7(25), 68-80.

- Birecikli, İ. B. (2008). Yüzüncü yılında II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine bir inceleme. *Akademik Bakış*, 2(3), 220.
- Birinci, İ. (1966). İlk Polis Okulları. *Hayat Tarih Mecmuası*, 1(3), 88.
- Boratav, K. (2010). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Cavid, M. (1908). İstikrazat. *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiyye Mecmuası*, 3(10), 257-258.
- Cavid, M. (1908). İstikrazat. *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiyye Mecmuası*, 3(11), 386-426.
- Cavid, M. (1908). İstikrazat. *Ulûm-ı İktisâdiye ve İçtimâiyye Mecmuası*, 3(12), 513-554.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm 1860-1990*. Ankara: İmge Yayınları.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye'de Liberalizm 1860-1990*. Ankara: İmge Yayınları.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Yayınları.
- Çobanoğlu, F. (2018). Genderequality in Turkish higher education. ERIC.
- Demir, Z. (2021). İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(1), 193.
- Duman, M. (2020). *Kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte gelişen dış ticaret politikası: İttihatçı ve Lozan dönemi karşılaştırması*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Dumont, P. (2000). *Osmanlıcılık: Ulusçu akımlar ve masonluk*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ergin, K. (2013). İttihat ve Terakki döneminde milli iktisat anlayışı (1913-1918). *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 114-127.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet devrinde eğitim hareketleri*. Ankara: Ocak Yayını.
- Erichsen, R. (2005). *Turkish exile of women and their contribution to the development of science*. PubMed.
- Eşki, M. A. (2022). *Türk milliyetçiliği ve Rusya*. (Ed.), M. Biçici, Ankara: İksad Publishing House.
- İstanbul İnas Sultanisi, Erenköy, Çamlıca, Kandilli Kız Liseleri ve Kız Teknik Öğretmen Okulları*. (1914). İnas Darü'l-Fünunu.
- Kartal, C. B. (2024). 1930'larda kadınlarla ilgili bir anket. *ASOS Journal*, 86, 172-181
- Kieser, H.-L. (2018). *Talaat Pasha: Father of modern Turkey, architect of genocide*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kieser, H.-L. (Ed.). (2006). *Turkey beyond nationalism: Toward post-nationalist identities*. London, UK: I. B. Tauris.
- Kuran, E. (2012). *Türkiye'nin batılılaşması ve millî meseleler*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lewis, B. (2020). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (B. B. Turna, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Örmeci, O. (2010). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. *Yakınçağ Tarihi*, VIII, 95-109.
- Özbilgin, M. & Healy, G. (2004). The gendered nature of career development of university professors: the case of Turkey. *Journal of Vocational Behavior*, 64(1) 358-371.
- Özçelik, E., & Özdemir, Y. (Eds.). (2022). *Politicaconomy of development in Turkey: 1838-Present*. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Özkanlı, Ö. (2007). The situation of academic women in Turkey. *Eğitim ve Bilim*, 32(144), 1-15.

- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük politikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 217-244.
- Shaw, S., & Kural, E. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (Cilt II). İstanbul: E Yayınları.
- Solomon, B. (1985). Intheshadow of important men: Thecontribution of femaleémigrés at IstanbulUniversitytoTurkishuniversity reform. *WeRefugees Archive*
- Somel, S. A. (2001). The Modernization of public education in the Ottoman Empire, 1839–1908: Islamization, autocracy and discipline. Leiden: Brill.
- Suda, E. Z. (2020). *Faces of Republican Turkey: Beyond the modernization hypothesis*. İstanbul: İstanbul University Press.
- Şeker, N. (2019). *Economic developments in the Republican People's Partyera, 1923–1950*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Şemsi Paşa, M. (1995). *Arnavutluk İttihad ve Terakki* (A. N. Galitekin, Der.). İstanbul: Nehir Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1998). *Türk iktisat tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de "Millî İktisat" (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2018). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de siyasal gelişmeler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2004). *Hürriyetin ilanı: İkinci Meşrutiyet'in siyasi hayatına bakışlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2007). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkmenoğlu, M., & Türkmenoğlu, S. (2021). İttihat ve Terakki'nin milli iktisat politikalarının neticesi: Harp zenginleri ve bu zümrenin Türk romanına yansımaları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 70(1), 40–51.
- Uğur, A. (2022). İttihat ve Terakki dönemi Sosyo-Ekonomik politikaların analizi. *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 29-28.
- Uyanık, E. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi'nde toplumsal mühendislik aracı olarak eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim politikaları (1908 - 1918). *Amme İdaresi Dergisi*, 42(2), 67-88.
- Yazar, T., & Averbek, E. (2018). Historicaldevelopment of theuniversities in Turkeyfromthe 1933 University Reform topresent. *Journal of TurkishStudies*, 13(3), 1341–1360.
- Yenilmez, M. İ. (2016). Women in academia in Turkey: Challengesandopportunities. *Yönetim Bilimleri Dergisi / Journal of AdministrativeSciences*, 14(28), 289–311.
- Zafer, T. (1995). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zengin, Z. S. (2002). *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayını.
- Zürcher, E. J. (1998). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (2. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.